

УДК 291.9(477) “1941/1944”

Гордієнко В.В. кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичина (Україна, Умань), liskovets62@gmail.com

**Відновлення діяльності православної церкви в Україні в період
нацистської окупації 1941 – 1944 рр.**

Стаття опублікована у фаховому виданні «Гілея»: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2015. – Випуск 92(1). – С.52 – 56.

У статті проаналізовано процес відродження релігійно-церковного життя в період нацистської окупації України. Виявлено умови і фактори відбудови православної церкви. Розкрито зміст нацистської релігійної політики і її вплив на формування організаційних основ православних конфесій. З'ясовано, що неоязичницькі пошуки нацистів не мали істотного впливу на здійснення ними релігійної політики як в Німеччині, так і на окупованих землях. Релігійну політику на захопленій території СРСР нацисти використовували як засіб антирадянської пропаганди і забезпечення лояльності місцевого населення. Встановлено, що політика “релігійної свободи” проводилась тільки в перший період окупації і мала на меті виявити тенденції розвитку релігійного життя, щоб пізніше взяти його під свій контроль. Показано причини релігійного ентузіазму мешканців окупованої України. Висвітлені труднощі, які долали релігійно-церковні активісти на шляху до відродження православної церкви.

Ключові слова: релігійно-церковне відродження, православна церква, нацистська окупація, священники, українська адміністрація, релігійна політика.

Hordiienko V.V. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Department of general history, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), liskovets62@gmail.com

Restoration of the Orthodox Church in Ukraine during the Nazi occupation of 1941 – 1944.

The article analyzes the process of revival of religious and church life during the Nazi occupation of Ukraine. Reveals the conditions and factors of restoration of the Orthodox Church. Analyzes the content of the Nazi religious policy and its influence on the formation of organizational bases of Orthodox church. Reveals that the neo-pagan Nazi Hunt had no significant effect on the religious policy in Germany and on the occupied territories. Shows that Nazis used religious policy in the occupied Soviet territory as a means of anti-Soviet propaganda and to ensure the loyalty of the local population. It has been established that the policy of “religious freedom” was carried out only in the first period of occupation and was designed to identify trends in the development of religious life in order to take it under control later. Displays the reasons for religious enthusiasm of inhabitants of the occupied Ukraine. Highlights the difficulties which were overcome by religious and church activists on the way to revival of the Orthodox Church.

Key words: the religious revival, the Orthodox Church, the Nazi occupation, the priests, the Ukrainian administration, religious policy.

Гордиенко В.В. кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории, Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины (Украина, Умань), liskovets62@gmail.com

Возобновление деятельности православной церкви в Украине в период нацистской оккупации 1941 – 1944 гг.

В статье проанализировано процесс возрождения религиозно-церковной жизни в период нацистской оккупации Украины. Выявлено условия и факторы восстановления православной церкви. Раскрыто содержание нацистской религиозной политики и ее влияние на формирование организационных основ православных конфессий. Выяснено, что неоязыческие искания нацистов не имели существенного влияния на осуществление ими религиозной политики как в Германии, так и на оккупированных землях. Религиозную политику на

захваченной территории СССР нацисты использовали как средство антисоветской пропаганды и обеспечения лояльности местного населения. Установлено, что политика «религиозной свободы» проводилась только в первый период оккупации и имела целью выявить тенденции развития религиозной жизни, чтобы позже взять ее под свой контроль.

Показаны причины религиозного энтузиазма жителей оккупированной Украины. Освещены трудности, которые преодолевали религиозно-церковные активисты на пути к возрождению православной церкви.

Ключевые слова: религиозно-церковное возрождение, православная церковь, нацистская оккупация, священники, украинская администрация, религиозная политика.

Релігійно-церковне життя є важливою складовою історії Другої світової війни на українських землях. Вивчення цього питання дає можливість більш ґрунтовно осмислити особливості нацистського окупаційного режиму і стан українського суспільства в роки війни.

Започаткували вивчення феномену відродження православної церкви в умовах нацистської окупації України автори з української діаспори. І. Власовський [1], Д. Бурко [2] у своїх розлогіх працях увели в науковий обіг поняття “релігійно-церковне відродження” на окупованих українських землях, показали, що, незважаючи на радянські гоніння на православну церкву і релігію, переважна частина українців зберегла свою віру і, як тільки з’явилася можливість, активно включилися у справу відбудови церкви. Ці дослідники подали чимало фактичного і унікального матеріалу, але, варто зазначити, що вони не були фаховими істориками. І І. Власовський, і Д. Бурко у роки війни брали безпосередню участь у церковному житті і розповідали про те, свідками чого вони були, або про що дізналися з перших вуст.

В Україні дослідження релігійно-церковного життя періоду нацистської окупації розпочалося відразу після здобуття незалежності. З’явилися ґрунтовні

дослідження В. Пащенко, Ю. Волошина, І. Грідіної. Праці цих дослідників базувалися на широкому комплексі джерел з архівних фондів, які стали доступними в незалежній Україні. Так, В. Пащенко [3] вперше увів у науковий обіг матеріали архівно-слідчої справи митрополита Феофіла Булдовського, які проливають світло на особливості розвитку релігійно-церковного життя на Харківщині в період окупації. Історик показав причини і наслідки конфліктів між різними течіями православ'я на українських землях.

Серед праць, присвячених питанням відновлення православної церкви в період війни, особливе місце займає монографія Ю. Волошина [4]. В ній автор, спираючись на раніш невідомі архівні документи показав розвиток релігійної політики нацистів на українських землях. Історик подав доволі обґрунтовану періодизацію розвитку цієї політики. У монографії здійснена спроба підрахунку православних парафій двох провідних конфесій, які виникли в цей час. Ю. Волошин переконливо довів, що визначальним чинником на розвиток православних конфесій було ставлення нацистських окупантів до релігії і церкви в Україні, яке, у свою чергу визначалося інтересами окупаційної влади.

Донецька дослідниця І. Грідіна у своїй роботі звернула увагу на соціальні аспекти церковно-православного життя в окупованій нацистами Україні [5].

Українські та зарубіжні фахівці виявили політичні обставини запровадження нацистськими окупантами “релігійної свободи” в Україні та в інших окупованих регіонах СРСР. Водночас, потребує більш уважного дослідження сам процес відбудови православної церкви в складних умовах війни. Спираючись на історичні джерела, ми в цій роботі маємо намір в загальних рисах відтворити явище відновлення діяльності православної церкви після двадцяти років гонінь і руйнувань радянською державою.

Релігійно-церковне відродження в окупованій Україні відбулось значною мірою через особливе ставлення нацистів до релігії і церкви. В релігійній політиці окупантів можна виділити дві основні тенденції – приховану і відкриту. Перша була пов'язана з неоязичницькими пошуками фашистських

ідеологів, зокрема А. Розенберга. Кульмінаційним моментом розвитку цієї тенденції, очевидно, слід вважати програму «національної церкви рейху». Згідно з цією програмою, християнський культ остаточно слід було замінити суто нацистськими обрядами та церемоніями. Члени «національної церкви» мали поклонятися не Богу, а «фюреру», «Біблію» ж та християнський хрест потрібно було замінити гітлерівською «Майн кампф» та свастикою. Друга, відкрита, тенденція виражалась у прагненні нацистського режиму скрізь підкреслювати свою прихильність до християнських цінностей. Це відображено і в Програмі націонал-соціалістичної партії і в риторичі Гітлера. Ця тенденція зумовлювалася прагматичними розрахунками нацистів. Особливо яскраво політична прагматика втілювалась у гасло, яке виголосили гітлерівці перед нападом на СРСР – «захист християнської культури, віри та церкви від більшовизму».

В Україні гітлерівцями упродовж перших місяців окупації була прийнята тактика обережної поведінки у сфері релігії. Окупанти не мали упевненості в тому, чи зберегли українці свою релігійність після десятиліть комуністичного терору проти церкви. З іншого боку, була настороженість стосовно того, чи не зашкодять окупаційному режимові збережені українцями церковно-православні традиції. Німецьким офіцерам і солдатам наказувалося не сприяти і не перешкоджати релігійній активності місцевого населення. Вони безумовно повинні були триматися осторонь всіляких релігійних заходів віруючих українців. Німецьким військовим строго наказували не допомагати відбудовувати зруйновані більшовиками церкви, але й не використовувати для власних потреб церковні споруди, які ще вціліли. Німці уважно приглядалися до релігійних ініціатив місцевого населення, щоб потім обережно спрямувати їх у вигідному для себе напрямі.

Доволі швидко нацисти виявили, що українці зберегли свої церковно-православні традиції. Нацистське Міністерство східних територій надіслало для окупаційної адміністрації відповідні інструкції. У документі йшлося про

надзвичайно велике значення вмілого використання релігійного фактора. Високо оцінювалися британські колоніальні методи, згідно з якими, Англія виявляла велику терпимість до місцевих релігійних звичаїв, одночасно забезпечуючи своє політичне панування. В інструкції підкреслювалося, що релігійна політика на окупованих теренах може стати найважливішим фактором контрпропаганди. З огляду на це, інструкція навіть допускала можливість надання посильної допомоги місцевому населенню у відбудові зруйнованих за радянської влади церков.

У перші дні окупації гітлерівці навіть дозволяли приїздити в Україну священикам із Генерал-Губернаторства. Однак, коли виявилось, що відродження релігійного життя тут не потребує підтримки ззовні, оскільки зберігся місцевий потенціал, нацисти негайно заборонили в'їзд в Україну духовенства з-за кордону. Це рішення було зумовлене також прагненням гітлерівців не допустити на окуповані терени України небажаних осіб – священиків зв'язаних з націоналістичним підпіллям.

Процес відродження церковного життя зумовлювався цілою низкою обставин. Більшовицький терор проти церкви та атеїстична пропаганда не викоринили релігійних почуттів українського народу. Високий рівень побутової релігійності відзначали навіть окупанти, яких дивувало, що українці хрестяться на зображення хрестів на німецьких танках [6, арк. 84]. Звернення людей до релігії та церкви було зумовлене також надзвичайно трагічними і небезпечними реаліями війни. Багато мешканців України мали своїх рідних і близьких у діючій армії і надій на повернення яких було мало. Варто вказати і на те, що швидкому відродженню церковно-релігійного життя всіляко сприяла місцева українська адміністрація.

Церковне відродження розпочалось на Волині, оскільки вона першою була окупована нацистами. Волинь з поміж інших регіонів України найменше постраждала від безбожницької політики радянського режиму.

По всій Україні, у кожному селі, у кожному місті, де колись був діючий православний храм, відразу після евакуації радянської адміністрації спонтанно виникали ініціативні групи, куди входили колишні церковні старости, диякони, псаломщики, члени “двадцятки”, півчі, регенти або пересічні віруючі. Ці групи шукали священика, організовували збір коштів на ремонт і відкриття храмів, встановлювали контакти з місцевою українською та німецькою адміністрацією, а також з церковними радами.

Ініціативним групам доводилось діяти в надзвичайно складних умовах. Не вистачало священиків, храми та молитовні будинки перебували в зруйнованому або напівзруйнованому стані. Не вистачало богослужбових книг, необхідне церковне начиння радянські атеїстичні активісти знищили або ж розграбували. Не вистачало ікон, церковного одягу, свічок, ладану, мира.

У Києві, згідно зі свідченнями М. Рибачука (церковно-громадського активіста, голови Всеукраїнської Православної Церковної Ради), після окупації міста німцями у відділі віросповідань міської управи: “...Щодня повно делегацій – кожна просить призначити священика, дати дозвіл на відкриття церкви й всі... просять українських богослужбових книжок – запевняючи, що служби Божі будуть відправлятися лише в мові Українській, бо вони Українці. (Належить підкреслити, що майже всі делегації, за малим винятком, говорили по-російськи)” [7, арк. 2].

Незабаром українська преса в окупованій Україні починає інформувати про відбудову православної церкви. Газета “Голос Полтавщини” за 26 жовтня 1941 року повідомляла, що в Полтаві відкрито Свято-Макарівську церкву [8, с. 3]. Такого ж характеру повідомлення помістила харківська газета “Нова Україна” за 23 грудня 1941 року. В замітці йшлося про відбудову Покровського монастиря і про те, що ще 3 грудня було освячено храм Воздвиження [9, с. 4]. У Борисполі силами громади вже за кілька днів після вступу гітлерівців була відновлена церква святого Миколая. 31 жовтня її урочисто освятили. Ініціативна група встановила в церкві іконостас і обладнала храм відповідним

церковним начинням [10, с. 3]. 25 жовтня відбулась перша відправа в головному храмі Білої Церкви [11, с. 4]. Житомирська газета “Голос Волині” за 27 грудня 1941 року повідомляла, що в області вже відкрито 300 храмів, де проводяться богослужіння. В замітці зазначалось, що й цього було недостатньо для потреб віруючих [12, с. 4].

Вже на цьому етапі відродження православної церкви подекуди виразно виявлялась прихильність віруючих до певного церковного напрямку.

У бориспільській газеті “Українське життя” в номері за 3 листопада 1941 року була поміщена стаття без авторства “Відродження української церкви”. В ній автор, очевидно, добре поінформований в церковних справах, зазначав: “...у нашій праці мусимо відразу відмежуватися від московського центру, щоб знову не утруднити собі шлях відбудови давньої, зовсім незалежної церкви. На допомогу повинна нам прийти єдина тепер в Європі Українська Православна Церква Західної Волині, Холмщини та Лемківщини” [13, с. 4].

Однак, головним для віруючих у перші тижні релігійно-церковного відродження було вирішення матеріальних проблем. Церковні активісти приносили до щойно відкритих храмів, ретельно заховані за радянської влади, церковні напрестольні хрести, священний посуд (чаші, дискоси та ін.), покрівці, подушки, богослужбові ікони, обруси і навіть антими́нси [2, с. 5]. На базарах з’явилися для продажу хрестики, ікони та інші предмети релігійного культу [14, арк. 79].

Невдовзі справа забезпечення церков відповідним начинням налагодилась. Наприклад, у грудні 1941 року в Кривому Розі було відкрито художню майстерню, де приймалися замовлення на виготовлення ікон та іконостасів [15, с. 4]. Такого ж типу майстерня відкрилася і в Полтаві. В ній, зокрема, здійснювали реставрацію церковних предметів, дотримуючись українського церковного стилю [16, с. 3]. Художні майстерні були відкриті й в інших містах України.

У перші тижні окупації почали відкриватися і монастирі. З'явилися ченці, черниці, послушники і послушниця. В Києві відкрилися такі відомі монастирі, як Покровський та Флорівський – жіночі та Києво-Печерський – чоловічий. До кінця окупації в Києві діяло вісім монастирів. Наприкінці листопада 1941 року було відкрито Троїцький жіночий монастир у Чернігові [17, арк. 4]. Загалом, упродовж окупації в Україні відкрилися 47 монастирів [18, арк. 13].

Церковно-православні активісти на початку окупації змушені були вирішувати проблему забезпечення віруючих і православного духовенства необхідною літературою. Через швидке зростання чисельності діючих храмів у перші місяці окупації гостро постала проблема нестачі священників. Незначна кількість священнослужителів, котрі вижили в умовах сталінського терору, не могла забезпечити потреби віруючих. До того ж, більшість з них були вже похилого віку, про що зазначали навіть окупанти [19, арк. 68].

Іноді деякі пастирські функції виконували обрані громадою люди, про що, зокрема йдеться в доповідній записці в ЦК КП(б)У: "...В деяких селах, особливо в Чернігівській області священниками стають місцеві старики, колишні церковні старости, білогвардійці, котрі не проводять ніякого богослужіння, а обмежуються читанням Євангелія, Біблії і закликами до населення знищувати комуністів, євреїв і партизан" [20, арк. 26]. Щоб забезпечити нововідкриті церкви священниками, церковні ради, а далі, єпархіальні управління організували пастирські курси, на яких готували кандидатів на священників. Такі курси відкрилися протягом 1942 року в Луцьку, Дніпропетровську, Миколаєві, Кам'янець-Подільському, Полтаві, Харкові, Кременці. Так, 29 березня 1942 року газета "Голос Полтавщини" опублікувала оголошення про відкриття з 10 квітня поточного року богословських шестимісячних курсів при Полтавській єпархіальній раді. В оголошенні було зазначено, що окрім теологічних наук, на курсах майбутнім священникам викладатимуть філософію, психологію, педагогіку, німецьку мову та українознавство. Приймалися на курси особи з вищою освітою, не молодші 25 років [21, с. 4]. Згодом, на цих

курсах навчалось близько 30 осіб. Курсанти практикувалися в Покровській церкві Полтави, де вчилися читати на кліросі та співати [22, с. 3]. Пастирські курси, однак, не могли остаточно вирішити проблему забезпечення нових парафій священнослужителями. До того ж, окупанти неприхильно ставились до церковних навчальних центрів. Наприклад, генерал-комісар Миколаєва заборонив приймати на курси чоловіків молодших 50 років. А термін навчання скоротив з шести місяців до одного [1, с. 238].

Гостра потреба в священниках спонукала єпископів висвячувати пастирів цілими групами за одну літургію, а не поодиноці, як до цього зобов'язує канонічне право. Часто цим способом послуговувалися єпископи автокефальної церкви. Зокрема, як повідомляла радянська розвідка, в Кіровограді під час святкування 130-річчя з дня освячення міського собору єпископ Михаїл висвятив відразу десять священників [23, арк. 116]. Завдяки енергійній діяльності єпископів та церковно-громадських активістів відкриті храми до кінця 1942 року були, в основному, забезпечені відповідною кількістю пастирів.

Поступово налагоджувалася і справа матеріального утримання духовенства. Праця священників, дияконів, псаломщиків оплачувалася, як правило, продуктами. Згідно з повідомленнями радянських підпільників, у Запорізькій області в період окупації священникові належало дати: за обряд вінчання – три пуди борошна, за хрещення – два буханці хліба і гроші. Окрім того, у рахунок оплати праці пастиря віруючі здавали по пуду зерна (16 кг) з двора [23, арк. 120]. Хоча тут слід зазначити, що вже в 1942 році окупанти почали контролювати цей процес, а подекуди й конфісковувати продовольство у православного духовенства [1, с. 225].

У містах священники не завжди були забезпечені продовольством належною мірою. Протодиякон Головань з Києва в грудні 1941 року подав заяву до Всеукраїнської Православної Церковної Ради, в якій вимагав, щоб Рада добивалась від окупаційної влади ухвали, згідно з якою священники української

церкви отримували б нарівні з усіма працюючими додаткових 1,5 кг хліба [12, арк. 105].

Централізоване забезпечення духовенства хлібом практикувалося і в інших обласних центрах. Наприклад, у список працівників Вінницького кафедрального собору на отримання карток на хліб включалися і священники з сім'ями [24, арк. 7].

Розглядаючи питання відновлення релігійно-церковного життя в окупованій нацистами Україні, не можна не відзначити роль, яку відіграли в цьому процесі представники української цивільної адміністрації. Церковне життя було однією з небагатьох ділянок громадської активності, де окупанти дозволяли, щоправда, під своїм контролем, діяти місцевій адміністрації. Міські управи, районні управи, сільські старости надавали кошти, виділяли будівельні матеріали для ремонту та відбудови храмів, сприяли облаштуванню монастирів, допомагали з вирішенням побутових питань духовенству та архієреям православної церкви. Як приклад активної допомоги церкві місцевої влади, варто навести постанову № 229 голови міста Києва Багазія від 8 грудня 1941 року. Згідно з цією постановою, церковній раді Троїцької церкви, що знаходилась по вул. Великій Васильківській, передавався галантерейний крам на суму 17375 крб. Цей крам зберігався в приміщенні церкви, що за радянської влади була перетворена на галантерейний склад. Кошти, виручені церковною радою від продажу товарів, мали піти на відбудову церкви [25, арк. 33].

При міських управах були створені релігійні відділи, які до заснування єпархіальних управлінь (власне церковних органів) безпосередньо займалися церковними проблемами. В Києві в міській управі при відділі культури і освіти діяла секція віросповідань. У Чернігові міська управа мала у своїй структурі посаду "інспектора віровизнань". У Харкові при міській управі був цілий релігійний відділ.

Функції, які виконували релігійні відділи при міських управах, не завжди були однаковими. Це залежало від конкретної церковно-релігійної ситуації в

місті. В Чернігові правничий відділ міської управи на прохання “інспектора віровизнань” Ф. Федоріва підготував відповідний висновок стосовно взаємовідносин між єпархіальним управлінням, церковними громадами та “інспектором віровизнань”. Висновок зводився до трьох основних положень: “...1). У своїй діяльності релігійні громади підлягають своїм керівним органам – старості та раді громади, причому ці громади по всіх питаннях безпосередньо зносяться зі всіма організаціями, установами та особами. 2). Єпархіальному Управлінню належить лише загальне керівництво напрямом діяльності релігійних громад, заслухання звітів причтів та формулювання керівних настановлень. 3) Відділу освіти в особі інспектора віровизнань належить провадження реєстрації (обліку) релігійних громад, а також право загального контролю їх діяльності” [26, арк. 1]. Через деякий час на спільному засіданні єпархіального управління, представників чернігівської міської управи та церковної громади Дмитрівської церкви ці висновки були остаточно затверджені [26, арк. 14].

Релігійно-церковним активістам вдалося вирішити на початку окупації непросту проблему забезпечення віруючих і православного духовенства необхідною літературою. Зокрема, церковна рада Чернігова 13 жовтня 1941 року звернулася з проханням до цивільного керівництва міста дозволити вивезти з містечка Ріпки для потреб єпархіальної типографії друкарську машину. Згодом, вже у грудні, єпархіальне управління просило міську управу зареєструвати, щойно споруджену, власну типографію, яка знаходилась у садибі Єлецького монастиря. Та ж церковна рада добивалася дозволу скористатися залишками майна колишньої типографії “Друкар”, яка згоріла в результаті бойових дій, для потреб єпархіального управління [27, арк. 2, 5, 6]. Незабаром була налагоджена справа видання богослужбових книг в головних церковних центрах України. Священики, парафіяльні ради, віруючі отримали можливість купувати “Євангеліє”, “Псалтир” та інші християнські видання.

Отож, у результаті спільних зусиль пересічних віруючих, української цивільної адміністрації, духовенства, архієреїв вдалося забезпечити відновлення релігійно-церковного життя. Вже до кінця 1941 року богослужіння розпочались у 1892 православних храмах по всій Україні [28]. У важких умовах нацистської окупації українці отримали можливість вільно молитися і задовольняти свої духовні потреби.

Список використаних джерел

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – т.4. – ч.2.(XX ст.). – Бавдн-Брук, 1976. – 378 с.
2. Бурко Д. Відродження Української Церкви в 1941 – 43 роках / Д. Бурко. // Рідна Церква. – 1963. – ч.56.
3. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України / В. Пащенко. – Полтава, 1997. – 336 с .
4. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава, 1997. – 128 с.
5. Грідіна І.М. До питання про релігійне життя в Україні під час нацистської окупації / І.М. Грідіна. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. статей. Вип.16. – Київ-Донецьк: Рідний край, 2001. – С.126 – 132.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі, ЦДАВО України), ф.КМФ-8, оп.2, спр.299.
7. Державний архів Київської області (далі, Держархів Київської обл.), ф.2412, оп.2, спр.199.
8. “Голос Полтавщини”. – (Полтава). – 1941. – 26 жовтня.
9. “Нова Україна”. – (Харків). – 1941. – 23 грудня.
10. “Українське життя”. – (Бориспіль). – 1941. – 5 листопада.
11. “Дзвін”. – (Біла Церква). – 1941. – 27 грудня.
12. “Голос Волині”. – (Житомир). – 1941. – 27 грудня.
13. “Українське життя”. – (Бориспіль). – 1941. – 3 листопада.

14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі, ЦДАГО України), ф.1, оп.23, спр.124.
15. “Дзвін”. – (Кривий Ріг). – 1941. – 12 грудня.
16. “Голос Полтавщини”. – (Полтава). – 1942. – 18 липня.
17. Державний архів Чернігівської області (далі, Держархів Чернігівської обл.), ф.5166, оп.1, спр.1.
18. ЦДАВО України, ф.4648, оп.1, спр.1.
19. ЦДАВО України, ф.КМФ-8, оп.2, спр.332.
20. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.183.
21. Голос Полтавщини. – (Полтава). – 1942. – 29 березня.
22. Голос Полтавщини. – (Полтава). – 1942. – 3 липня.
23. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.184.
24. Державний архів Волинської області, ф.1312, оп.1, спр.1298.
25. Держархів Київської обл., ф.2412, оп.2, спр.2.
26. Держархів Чернігівської обл., ф.3004, оп.1, спр.14.
27. Держархів Чернігівської обл., ф.3001, оп.1, спр.41.
28. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 2, 3.

References

1. Vlasovskiy I. Narys istoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy / I. Vlasovskiy. – t.4. – ch.2. (XX st.). – Bavdn-Bruk, 1976. – 378 s.
2. Burko D. Vidrodgennya Ukrayinskoyi Tserkvy v 1941 – 1943 rokah / D. Burko. // Ridna Tserkva. – 1963. – ch.56.
3. Pashchenko V. Pravoslav'ya v novitniy istoriyi Ukrayiny / V. Pashchenko. – Poltava, 1997. – 336 s.
4. Voloshyn U. Ukrayinska Pravoslavna Tserkva v roky natsytskoyi okupatsiyi / U. Voloshyn. – Poltava, 1997. – 128 s.

5. Gridina I.M. Do pytannya pro religiyne gyttya v Ukrayini pid chas natsyystskoyi okupatsiyi / I.M. Gridina. // Istoriya Ukrayiny: Malovidomi imena, podiyi, fakty: Zb. Statey. Vyp.16. – Kyjiv-Donetsk: Ridnyj kraj, 2001. – S.126 – 132.

6. Tsentralnyj dergavnyj arhiv vyshchyh organiv vlady i upravlinnya Ukrayiny (dali, TSDAVO Ukrayiny), f.KMF-8, op.2, spr.299.

7. Dergavnyj arhiv Kyjivskoyi oblasti (dali, Dergarhiv Kyjivskoyi obl.), f.2412, op.2, spr.199.

8. Golos Poltavshchyny. – (Poltava). – 1941. – 26 govtnya.

9. Nova Ukrayina. – (Harkiv). – 1941. – 23 grudnya.

10. Ukrayinske gyttya. – (Boryspil). – 1941. – 5 lystopada.

11. Dzvin. – (Bila Tserkva). – 1941. – 27 grudnya.

12. Golos Volyni. – (Gytomyr). – 1941. – 27 grudnya.

13. Ukrayinske gyttya. – (Boryspil). – 1941. – 3 lystopada.

14. Tsentralnyj dergavnyj arhiv gromadskyh ob'yednan Ukrayiny (dali, TSDAGO Ukrayiny), f.1, op.23, spr.124.

15. Dzvin. – (Kryvyj Rig). – 1941. – 12 grudnya.

16. Golos Poltavshchyny. – (Poltava). – 1942. – 18 lypnya.

17. Dergavnyj arhiv Chernigivskoyi oblasti (dali, Dergarhiv Chernigivskoyi obl.), f.5166, op.1, spr.1.

18. TSDAVO Ukrayiny, f.4648, op.1, spr.1.

19. TSDAVO Ukrayiny. f.KMF-8, op.2, spr.332.

20. TSDAGO Ukrayiny, f.62, op.1, spr.183.

21. Golos Poltavshchyny. – (Poltava). – 1942. – 29 bereznya.

22. Golos Poltavshchyny. – (Poltava). – 1942. – 3 lypnya.

23. TSDAGO Ukrayiny, f.62, op.1, spr.184.

24. Dergavnyj arhiv Volynskoyi oblasti, f.1312, op.1, spr.1298.

25. Dergarhiv Kyjivskoyi obl., f.2412, op.2, spr.2.

26. Dergarhiv Chernigivskoyi obl., f.3004, op.1, spr.14.

27. Dergarhiv Chernigivskoyi obl., f.3001, op.1, spr.41.

SUMMARY

The article analyzes the process of revival of religious and church life during the Nazi occupation of Ukraine. Shows the conditions and factors of restoration of the Orthodox Church. Displays the content of the Nazi religious policy and its influence on the formation of organizational bases of Orthodox Church. Explains that the neo-pagan Nazi Hunt had no significant effect on the exercise of religious policy in Germany and the occupied territories. Religious policy in the occupied Soviet territory Nazis used as a means of anti-Soviet propaganda and to ensure the loyalty of the local population. It has been established that the policy of “religious freedom” was carried out only in the first period of occupation and was designed to identify trends in the development of religious life, later to take it under control.

Displays reasons for religious enthusiasm of the inhabitants of the occupied Ukraine. Discusses the struggle of the Soviet regime against religion and the church failure. Most Ukrainians have kept religious feelings. After fleeing, the Soviet administration the fields of church groups arose spontaneously. Activists have been working for the resumption of church life. Great help for the church activists was received from Ukrainian civil administration. City, district, village council, mayor allocated funds, building materials to repair surviving church buildings. In the opening of the Temple locals brought saved during the prosecution of religion and church property, liturgical books. The opening of the church was an important event, which brings together many of the faithful. Church services were attended by the local population. Number of religious Orthodox believers was high due to the tragic conditions of war and occupation.

Gradually improved the life of the church. There were workshops for the production of religious items. Open shops and stalls where you could buy icons, crosses, church books. In some cities, representatives of the church and the local Ukrainian administration tried to organize the printing of religious literature.

In the first months of the occupation Orthodox monasteries were opened. There were monks and nuns. Monasteries were opened in Kyiv, Chernihiv. All the years of occupation in Ukraine 47 monasteries were reopened.

A small number of priests represented a serious problem for the resumption of religious and church life. Often in the villages where there was no priest, former clergymen organized a joint reading “of the Bible”, “Gospel”, and conducted interviews on religious themes. The shortage of priests in the early months of the occupation was so severe that the Nazis were sometimes allowed to come to Ukraine to the clergy of the governor-generalship.

Soon, this problem was solved. Church councils and diocesan management in Lutsk, Dnepropetrovsk, Mykolayiv, Kamyanyets-Podilskiy, Poltava, Kharkiv, Kremenets opened short-term pastoral courses. Bishops of the Orthodox denominations conducted consecration. Sometimes, in violation of the rules of the church, some bishops of the autocephalous church dedicated more than ten priests for one service.

Priests were rewarded for their work mostly by food. Wage system for the priests during the occupation has been established. Rural priests received the products from local farmers, and urban bought food for the money on the cards.

In the first period of the Nazi occupation the church have dealt with religious departments or sections in the structure of local civil administration, which interacted with the church council. However, they did not have clearly defined functions. After the formation of the diocesan offices the value of religious divisions and church councils reduced to a minimum.

Thus, the joint efforts of the faithful, Ukrainian civil administration, the clergy, bishops to ensure the resumption of religious and church life were successful. By the

end of 1941, services were held in 1892 the Orthodox churches in Ukraine. Under severe conditions, the Nazi occupation of Ukrainians were free to pray and meet their spiritual needs.